

Van gewone mensen, de elite die voorbij gaat

De strijd om rechtvaardigheid

Riël Vermunt

Eburon
Utrecht 2022

ISBN 978-94-6301-397-0

Academische Uitgeverij Eburon, Utrecht
www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

© 2022 Riël Vermunt. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

Voorwoord	7
Deel 1	
Gewone mensen en elite in het Nederland van nu	11
Hoofdstuk 1 De gewone man versus elite	13
Hoofdstuk 2 Het Nederland van nu in vogelvlucht	35
Deel 2	
Over rechtvaardigheid	71
Inleiding	73
Hoofdstuk 3 Rechtvaardigheid en fysiologie: werking en ontwikkeling van ons rechtvaardigheidsgevoel	75
Hoofdstuk 4 Rechtvaardigheid en psychologie: emoties en cognities	109
Hoofdstuk 5 Rechtvaardigheid en moraal	139
Hoofdstuk 6 Rechtvaardigheid en maatschappij: inkomensongelijkheid	163
Deel 3	
Gewone mensen, elite en rechtvaardigheid	181
Hoofdstuk 7 De greep van de gewone man naar de macht en zijn gevolgen voor rechtvaardigheid	183
Geraadpleegde literatuur	211
Appendix 1	222
Appendix 2	224

Voorwoord

De titel van dit boek is een parafrasering van de titel van een van de romans van Louis Couperus: *Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan*. De titel *Van gewone mensen, de elite die voorbijgaat*, geeft goed aan waar het in dit boek over gaat: de strijd tussen gewone mensen en elite om invloed, waarbij de eerstgenoemde aan invloed wint en de tweede aan invloed verliest. Deze strijd heeft gevolgen voor de toekomst van een moreel en rechtvaardig Nederland.

We hebben het daarbij over belangrijke zaken, namelijk de verdeling en herverdeling van schaarse goederen. Dit laatste heeft alles te maken met moraal en rechtvaardigheid. Mensen verdelen goederen onder elkaar – het individuele niveau – maar de samenleving verdeelt ook goederen tussen groepen, zoals toeslagen voor mensen met jonge kinderen. Eventuele veranderingen in rechtvaardigheidsopvattingen op individueel en sociaal (maatschappelijk) niveau wordt gerelateerd aan de tegenstelling tussen gewone man en elite.

De controverse tussen gewone man en elite – soms gebruik ik de term ‘gewone man’, soms ‘gewone mensen’, ik bedoel er hetzelfde mee; bij gebruik van de term ‘gewone man’ wordt nog weleens vergeten dat het niet alleen om mannen gaat, maar ook om vrouwen en kinderen – moet hierbij worden opgevat als een machtsstrijd tussen de burgerij en een soort vierde stand. De eerste stand werd vertegenwoordigd door de geestelijkheid, de tweede stand door de adel, de derde door de burgerij en de vierde stand door boeren en gewone mensen. Deze indeling is al lang niet meer geldig, maar het schept de mogelijkheid om wat ik in dit werk beschrijf wat gemakkelijker te vergelijken met de ideeën van anderen. Zoals Elias (1939) in een eerder stadium van de (Franse) geschiedenis de strijd tussen adel en burgerij heeft beschreven.

Ik ga in dit boek na of de controverse tussen de elite en de gewone man een uiting is van een omwenteling van burgerijdominantie naar vierdestanddominantie (zichtbaar in cultuur, structuur en persoonlijkheid).

We leven in een tijdsgewricht waarin het begrip rechtvaardigheid door groepen mensen verschillend wordt gebruikt. Groepen gebruiken het begrip rechtvaardigheid als zij verdedigen dat het land er is voor blanken alleen – zij hebben het land gebouwd, is de redenering. Sommigen voelen zich verheven boven de immigranten en gekleurde bevolking die hier de vruchten komen plukken van hun werk. Zij delen de bevolking in ‘wij’ en ‘zij’ in, waarbij ze de ‘wij’ superieur

vinden aan de ‘zij’. Men maakt dus onderscheid in ‘zij’ en ‘wij’, en verdeelt dienovereenkomstig status: wij zijn superieur. Het motto van het tweede kabinet-Rutte was ‘Eerlijk Delen’, wat echter voor de VVD heel iets anders betekent dan voor de PvdA: de VVD past de billijkheidsregel toe bij uitkeringen en de PvdA de behoefte-regel. De VVD wil eisen stellen aan uitkeringstrekkingen, de PvdA vindt dat uitkeringstrekkingen het al moeilijk genoeg hebben. Mensen zijn voortdurend bezig te delen en te verdelen, en ze evalueren het resultaat ervan in termen van rechtvaardigheid en moraal.

Rechtvaardigheid en de processen van delen en verdelen van materiële (bijvoorbeeld geld) en niet-materiële goederen (bijvoorbeeld status), zijn essentieel geweest en zullen dat blijven voor de menselijke ontwikkeling. Ik ga daarbij niet uit van een ontwikkeling in de menselijke geest en in de maatschappij van simpel naar complex; noch van divergentie naar convergentie van gedragingen, houdingen en opvattingen tussen mensen; noch van een einddoel voor de menselijke soort. Wel ga ik er in dit boek van uit dat in elke samenleving de bevolking is opgedeeld in lagen – twee of meer – die met elkaar strijden om voorrang. In dit verband heb ik beschreven (Vermunt, 2014) dat de gelijktijdige aanwezigheid van jager-verzamelaars en landbouwers een strijd om de voorrang teweegbracht in de periode tussen ongeveer 15.000 tot 10.000 jaar geleden. Dat is zichtbaar in bijvoorbeeld ontwikkelingen als het bouwen van een onderkomen, het aanbrengen van versieringen in woningen en het ontstaan van het schrift. De landbouwers als nieuwkomers konden zich daarbij onderscheiden van de jager-verzamelaars, de gevestigden (zie Elias, 1994, voor het gebruik van de termen ‘gevestigden’ en ‘nieuwkomers’). Elias (1939) heeft aangetoond dat veranderingen in structuur, cultuur en persoonlijkheid in het Frankrijk van de middeleeuwen en begin nieuwe tijd – van ongeveer 1000 tot 1600 na Christus – het gevolg waren van een strijd tussen burgerij en adel, die samen een figuratie vormden. Later in het boek zal ik hier uitvoeriger op terugkomen.

Sociale verschijnselen zien er vaak chaotisch uit, hoewel we achteraf vaak oorzaak en gevolg kunnen aanwijzen. Maar de onderliggende processen van veel verschijnselen zijn duidelijk, zoals de figuratiesociologie laat zien. Wat ik wil doen is verschijnselen zo nauwkeurig mogelijk beschrijven en relateren aan de machtsverhoudingen tussen groepen, de onderliggende figuraties. Inderdaad figuraties, in het meervoud, want we kunnen tegelijkertijd meer figuraties onderscheiden die meer of minder op de voorgrond treden (Vermunt, 2014). Zo heeft Barrington Moore Jr. (1964) de figuratie van adel en boeren beschreven die figureerde in dezelfde periode als de figuratie van adel en burgerij van Elias.

Door de strijd tussen bevolkingsgroepen kan niet alleen de structuur van een samenleving veranderen, maar ook de cultuur en de persoonlijkheid van mensen. Daarbij gaat het mij om opvattingen en gedrag met betrekking tot delen en verdelen van materiële en immateriële goederen (cultuur) en de daarbij ontwikkelde rechtvaardigheidsgevoelens (persoonlijkheid) en moraliteit.

Bij het schrijven heb ik geleund op het boek *The Good, the Bad, and the Just. How Modern Men Shape their World*, van mijn hand en uitgegeven in 2014 bij Ashgate Publishing Company, nu onderdeel van Taylor & Francis. In dat boek heb ik voor het eerst het psychologisch model van verdeelprocessen en rechtvaardigheid beschreven. Het huidige werk kan beschouwd worden als een toepassing van de overwegend theoretische analyses van *The Good, the Bad and the Just*: en wel de ontwikkelingen in het huidige Nederland.

Deel 1

Gewone mensen en elite in het Nederland van nu

Hoofdstuk 1

De gewone man versus elite

De Nederlandse maatschappij is in voortdurende beweging, altijd al geweest. Zo werd in de jaren zestig van de vorige eeuw de macht van de autoriteiten betwist en een gelijkere verdeling van die macht bevochten. Door de strijd kregen studenten en medewerkers meer invloed op de bestuurlijke gang van zaken aan de universiteit (universiteitsraad), en arbeiders kregen meer invloed op bedrijfsprocessen in de ondernemingsraden die wettelijke status verkregen. De structurele verandering ging gepaard met veranderende opvattingen over kerk en staat – afnemende godsdienstigheid – en bracht tevens een persoonlijkheidsverandering van de burgers met zich mee: burgers gingen zich vrijer gedragen; er werd gesproken van een seksuele revolutie; er was toenemende individuele ontplooiing, los van autoriteit, en groeiend verantwoordelijkheidsgevoel.

Dus op het gebied van de maatschappelijke structuur, de cultuur en de persoonlijkheid van burgers veranderde een en ander. Hoewel de maatschappij veranderde, werd deze verandering niet gezien als een fundamentele. De maatschappelijke lagen kwamen wel dichter bij elkaar te liggen – meer gelijkheid – maar tot een omwenteling waarin de onderliggende lagen de macht grepen en boven kwamen te liggen, kwam het niet. Het *Historisch Nieuwsblad* omschrijft de door Roel Janssen geboekstaafde ontwikkeling in de jaren zestig in zijn boek: *You say you want a revolution*, als volgt:

Het jaar 1968 behoort tot de iconische jaren van de twintigste eeuw. Het is een kanteljaar, waarin alles mogelijk lijkt. 1968 is het jaar van de Meirevolutie in Parijs, de Praagse Lente, het verzet tegen de oorlog in Vietnam, het bloedbad van My Lai, de moorden op Martin Luther King en Robert Kennedy, de Yippies bij de Democratische conventie in Chicago, de zwarte handschoenen bij de Olympische Spelen in Mexico en Amsterdam als ‘magies centrum’. Over de hele wereld komen jongeren in opstand tegen de gevestigde orde. De protesten worden gevoed door het ideaal van een andere samenleving en het geloof in de nieuwe mens. Ze gaan gepaard met psychedelische experimenten, harde strijd en emancipatiebewegingen van zwarten en vrouwen. Bevrijding is het sleutelwoord. Maar 1968 eindigt als een jaar van restauratie: de besten-

diging van de regering van president De Gaulle in Frankrijk, de Sovjetinval in Tjecho-Slowakije en de verkiezing van Richard Nixon in de Verenigde Staten. Desondanks hebben de culturele, maatschappelijke en politieke invloeden van 1968 nu, een halve eeuw later, niets aan betekenis ingeboet. In dit enerverende, kleurrijke boek neemt Roel Janssen, die in mei 1968 naar Parijs trok om getuige te zijn van de studentenrevolte, de lezer mee op een wereldreis door het revolutiejaar. Het is een gedreven journalistiek verslag dat de gebeurtenissen van vijftig jaar geleden in perspectief plaatst en de herinneringen aan dat veelbewogen jaar levend houdt. ‘You say you want a revolution’, een verwijzing naar de hit van The Beatles in 1968, onderscheidt zich door een spannende verteltrant vol smakelijke details en oog voor de zelfoverschatting van de generatie van ‘68. (zie Roel Janssen, *Balans*, 2018)

Deze (poging tot) revolutie lijkt nu – aan het begin van de eenentwintigste eeuw – ook, maar anders plaats te vinden. De onderliggende lagen doen verwoede pogingen om de macht over te nemen en soms lukt dat. Niet revolutionair – zo lijkt het – maar geleidelijk, evolutionair. Het ‘gewone volk’ komt in verzet tegen de elite in veel landen in Europa en Noord-Amerika. Daarbij geholpen door technologische ontwikkelingen van ongekeende omvang zoals de smartphone en de daarbij uitgedokterde programma’s (apps zoals Facebook, Instagram) en andere toepassingen. Hierdoor zijn eenvoudig mensenmassa’s te mobiliseren en gezamenlijke activiteiten te ontwikkelen. Sommige politici maken graag gebruik van deze technieken om rechtstreeks met het ‘volk’ te communiceren.

Grijpt de gewone man de macht of is er iets anders aan de hand? Is het de machtsbeluste politicus en actievoerder die net als vroeger zijn/haar positie wil versterken? Is het populisme een manier om macht te verkrijgen of is het uiteindelijke doel om de maatschappelijke orde omver te werpen? Is het een tijdelijk verschijnsel of is het op weg om een permanent gegeven te worden? Op dit moment is niet te zeggen hoe een en ander zich ontwikkelt. Ik zal proberen aan te tonen waar we in Nederland staan en waar we naar moeten kijken om uit te maken of de ontwikkeling een oppervlakkige of diepliggende is, een hobbel of een berg, een kuiltje of een zwart gat. De verhouding tussen elite en gewone man kan hier licht op werpen.

Gewone mensen versus elite

De titel van het boek benoemt twee belangrijke categorieën in onze samenleving: elite en gewone mensen, of gewone mensen en elite om mogelijke hiërarchie in

de volgorde teniet te doen. Ook moeten onder ‘gewone man’ niet alleen mannen worden geschaard maar ook vrouwen en jeugdigen (13, 14, 15 jaar). De verhouding tussen elite en gewone man kan worden opgevat als een figuratie: (twee) categorieën in een samenleving die een dominante positie daarin innemen en in een bepaalde relatie tot elkaar staan (Elias, 1939, Vermunt, 2014). Deze figuratie maakt een belangrijk deel uit van het maatschappelijk discours, of heeft hierin een belangrijke rol gespeeld. Er zijn ook andere figuraties waarneembaar, zoals boeren versus overheid – ook nogal heftig begin 2020 – en werknemers versus werkgevers, een wat minder heftige figuratie.

We kunnen onderscheid maken in de mate waarin categorieën zich tot elkaar verhouden. Meestal gaat het daarbij om twee categorieën die met elkaar een merkbare, ook voor anderen die niet tot een van de twee categorieën behoren, relatie hebben. De relatie tussen de categorieën kan slapend zijn, zoals nu tussen adel en burgerij. Deze relatie was in vroeger tijden heel anders, toen de burgerij de macht die de adel bezat betwistte, uitmondend in de Franse Revolutie van 1789 (Elias, 1939). Nu is de relatie slapend. De adel laat zich weliswaar nog voorstaan op zijn afkomst maar dat heeft in de machtsverhoudingen tussen adel en burgerij geen maatschappelijke gevolgen.

Behalve slapend kan een figuratie actief zijn. Dat wil zeggen dat beide categorieën veel met elkaar te maken hebben, zij proberen zaken die maatschappelijk niet goed lopen en aan verbetering toe zijn al overlegend tot een voor beide goed resultaat te leiden. Op dit moment is de relatie tussen werkgevers en werknemers actief, vanwege de pensioenafspraken en zaken die de arbeidsverhoudingen regelen. Ook al zijn niet alle werkgevers lid van VNO-NCW en ook al zijn steeds minder werknemers lid van vakbonden, toch gelden de uitkomsten van het overleg voor alle werkgevers en werknemers. Werkgevers/werknemers is blijkbaar een belangrijke figuratie. Deze relatie heeft vroeger op scherp gestaan, toen deze categorieën ‘kapitalisten’ en ‘arbeiders’ werden genoemd. Bekend zijn de spoorwegstakingen van begin vorige eeuw, die middels posters zichtbaar werden. Die posters verbeeldde de macht van de arbeiders, zoals op de prent van Albert Hahn (1903): ‘Gansch het raderwerk staat stil als uw machtige arm dat wil’. Hierop staat een reusachtige werker, groot tussen rails met locomotieven en zijn handen in een ‘halt’-teken en met twee veel kleinere mannen in zwart jasje en hoge hoed, die aan zijn benen trekken om hem daar weg te krijgen. De arbeider is te groot en te machtig en de kapitalisten kunnen trekken wat ze willen, maar, zo geeft de plaat weer, de arbeider zal niet van zijn plaats komen. De relatie tussen kapitalisten en arbeiders aan het begin van de twintigste eeuw was niet alleen

actief, zij was virulent, in zekere zin giftig en vijandig. Het ging er toen om de macht van de kapitalisten te breken en zelf meer macht te verkrijgen, om betere arbeidsvoorwaarden en arbeidsverhoudingen te creëren. In die strijd ging het om het recht vakbonden op te richten en stakingsrecht te verkrijgen.

In mijn visie is de relatie tussen elite en gewone man nu in een actief stadium, en op weg naar een virulent stadium. Voor we hier verder op ingaan moeten we wel weten wat we onder gewone man en onder elite verstaan. Kunnen we beide categorieën benoemen? Kunnen we leden van beide categorieën herkennen op straat, bijvoorbeeld?

In een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft Will Tiemeijer (2017) een theoretische studie verricht over maatschappelijke scheidslijnen. Aanleiding voor het onderzoek was de toenemende zorg over het mogelijk uiteendrijven van maatschappelijke groepen. De studie heeft als belangrijkste doel om criteria op te stellen voor het benoemen van dit mogelijk uiteendrijven en de scheidslijn tussen maatschappelijke groepen. In de studie worden drie criteria genoemd die vervuld moeten zijn wil je van scheidslijn kunnen spreken. Het eerste criterium is differentiatie: er moeten objectieve verschillen bestaan tussen de groepen, bijvoorbeeld verschillen in inkomen, macht, gezondheid. Het tweede criterium is identificatie: de mate waarin mensen zich kunnen vinden in een van de groepen. Het derde criterium betreft representatie: de mate waarin het onderscheid wordt voorgesteld in politiek en media, maar ook in de publieke ruimte. Als bepaalde groepen aan de drie criteria voldoen, is er sprake van een scheidslijn.

Volgens Tielmeijer moeten we oppassen voor scheidslijnen, omdat ze de cohesie – de interne samenhang tussen mensen – kunnen verlagen. De constatering van een samenleving als een geheel van losse individuen is niet aantrekkelijk. Zij wordt zelfs gezien als een negatieve ontwikkeling. De ietwat negatieve waardering van ‘scheidslijn’ strookt niet met Elias’ visie van een figuratie, hoewel de drie criteria in zekere mate van toepassing zijn om een figuratie en haar ontwikkeling te beschrijven. Want een figuratie kent ook een scheidslijn tussen groepen, maar deze wordt gezien als een fase in een langere relatie tussen de groepen – van slapend, naar actief tot virulent. Groepen zijn eropuit om macht en invloed te verkrijgen of te vergroten, eventueel ten koste van de andere groep(en), om de eigen identiteit en belangen veilig te stellen. Tielmeijer beschouwt een virulente relatie tussen groepen – groepen die een sterk conflict met elkaar hebben – als onwenselijk. De scheidslijn is dan te diep en belemmert de mogelijkheid van gemeenschappelijke waarden en normen. De relatie van gewone mensen en elite voldoet aan de crite-

ria van Tielmeijer en ontwikkelt zich voortdurend. Hoe relevant is de relatie? Dat hangt onder meer af van de zichtbaarheid van beide groepen.

Er zijn diverse pogingen gedaan om de gewone man ‘zichtbaar’ te maken. Zo hadden Span en Vermeegen in de jaren tachtig van de vorige eeuw een tv-programma (*Pisa*) waarin ze op zoek gingen naar de gewone man. Hierbij waren uitdrukkingen als ‘maandag wasdag’, ‘woensdag gehaktdag’ en ‘zaterdag autowasdag’ leidraad. Hoe ze ook zochten, altijd was er wel iets speciaals aan de mensen die ze meenden te kunnen identificeren als gewone man. Het bleek dus moeilijk de gewone man te vinden.

In zijn boek *De gewone man* (2020) beschrijft historicus en journalist Jos Palm de geschiedenis van een deel van de mensheid dat gekenmerkt wordt door ‘pech en verdriet, van kleine genoegens van het leven als voortplanting, vechten en moppen, en van op sleptouw genomen worden door van alles en nog wat waarvan hij hoopte beter te worden’ (2020, p. 11). Of zoals in de samenvatting staat:

We ervaren hoe hij zich liet misleiden door Napoleon, Hitler en Stalin, en ook hoe hij uiteindelijk het meest gaat verwachten van de democratie. Brood, spelen en stemrecht, en af en toe een extra pilsje of complimentje: dat is voldoende, als hij maar het gevoel krijgt dat hij er mag zijn. Verplicht leesvoer dat laat zien waar het onbehagen van onze tijd vandaan komt.

Het is het verhaal van de mens die het slachtoffer is, en is geweest, van omstandigheden en beslissingen van machthebbers, en niet de middelen had en heeft om op bevredigende wijze zich uit die rol te bevrijden.

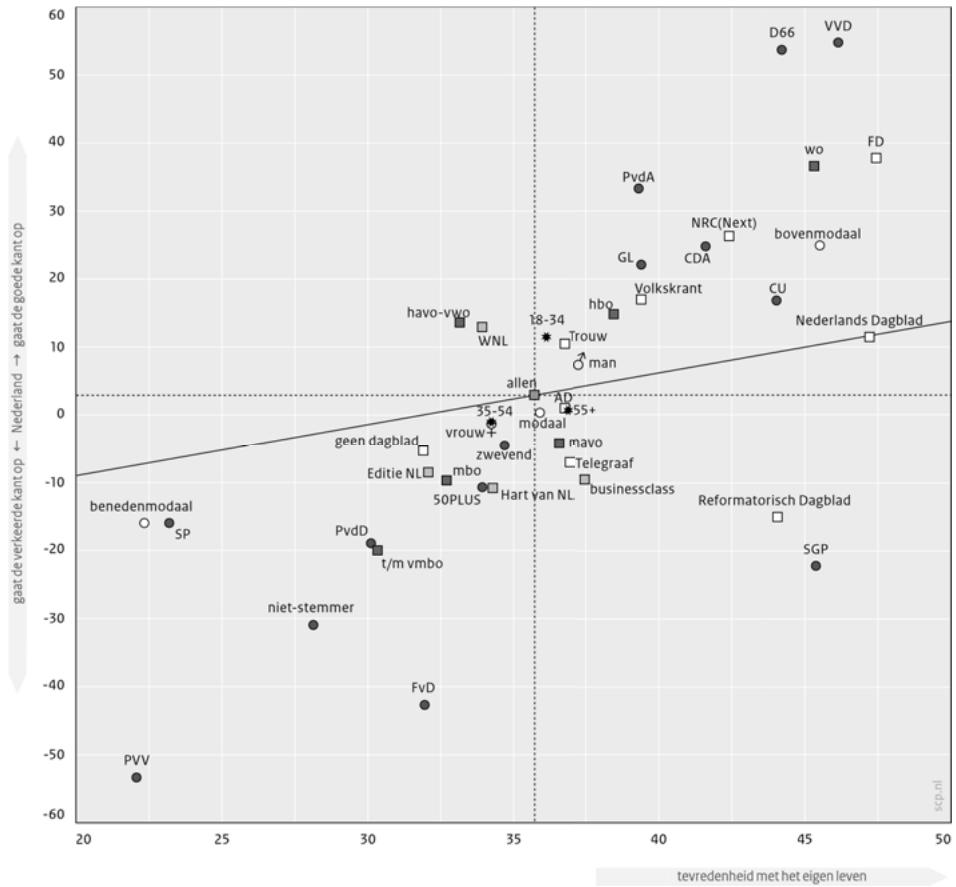
Hebben we met deze geschiedenis de categorie ‘gewone man’ omschreven? Nee, en dat was ook niet de opzet van Palm. We zijn inhoudelijk wel verder, maar de afbakening is nog niet compleet. We kunnen de gewone man nog steeds niet duidelijk identificeren, maar we hebben wel enkele aanknopingspunten. Volgens Palm kan de gewone man gekenmerkt worden door: (1) gevoel van misleid te worden, (2) gevoel dat hij er mag zijn, (3) mopperen, (4) gevoel slachtoffer te zijn. Het is summier, maar voldoende om mee te beginnen.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau, dat informatie verzamelt en publiceert over de sociale en culturele staat van Nederland, heeft in 2018 onder 18-jarigen en ouder onderzoek uitgevoerd naar de tevredenheid van burgers over het eigen leven en naar maatschappelijk optimisme: hoe goed gaat het met mij en hoe goed gaat het met de maatschappij waarin ik leef. Op basis van rapportcijfers (1-10) werd gevraagd naar de eigen gezondheid, de belangrijkste dagelijkse activiteit,

de financiële situatie en het optimisme/pessimisme over Nederland. Vervolgens is per groep (seks, politieke voorkeur, inkomen enzovoort) het percentage respondenten dat vindt dat het de goede kant opgaat, afgetrokken van het percentage dat vindt dat het de verkeerde kant opgaat. Het resultaat is uitgedrukt in een cijfer van -100 tot +100. Een negatief getal geeft aan dat meer mensen denken dat het de verkeerde kant opgaat: er zijn dus meer pessimisten dan optimisten, terwijl een positief getal aangeeft dat er meer optimisten zijn dan pessimisten. De percentages van het maatschappelijk optimisme/pessimisme variëren van ongeveer -60 tot +60, terwijl de percentages tevreden over het eigen leven variëren van ongeveer +20 tot +50. Dit verschil in variatie betekent dat het aantal respondenten dat pessimistisch is over Nederland veel verschilt van het aantal respondenten dat optimistisch is (van -60 tot +60), in vergelijking met het verschil tussen aantal minder tevreden en aantal meer tevreden (van +20 tot +50). Dit leidt tot Figuur 1.

Er worden in Figuur 1 vier kwadranten onderscheiden op basis van gemiddelde optimisme- en pessimismescores (horizontale lijn in het midden) en gemiddelde tevredenheidsscores (verticale lijn door het midden). De vier bovengenoemde kenmerken (optimisme/pessimisme, meer of minder tevredenheid) als leidraad nemend, kunnen we uit Figuur 1 concluderen dat we respondenten in het vakje linksonder – Nederland gaat de verkeerde kant op, en niet erg tevreden over het eigen leven – het best tot de categorie ‘gewone man’ kunnen rekenen, omdat we uit ander onderzoek weten dat zij zich vaak slachtoffer voelen, veel mopperen en het gevoel hebben misleid te worden. Onzekerheid over de eigen maatschappelijke positie, het gevoel achtergesteld te zijn, is hiervan de belangrijkste oorzaak. De maatschappij verlangt van haar burgers intellect en vaardigheden die zij niet hebben of die niet ontwikkeld zijn. De PVV-stemmers en in mindere mate de FVD-stemmers en SP-stemmers, de niet-stemmers, de lager opgeleiden, en in mindere mate de respondenten met lagere inkomens, voelen zich vaak zo: pessimistisch en ontevreden dus.

De volgende stap is om meer directe metingen te doen naar de positie van deze categorieën mensen op bovengenoemde punten. In een eerder onderzoek naar burgerperspectieven (*Burgerperspectieven* 2018/3; alleen scores lager dan -10 zijn hier weergegeven) is gevonden dat FVD/PVV-stemmers (-46), SP-stemmers (-13), niet-stemmers (-28) het meest pessimistisch zijn over Nederland. Evenals respondenten in de WW of WAO (-50), huisvrouw/huisman (-29), respondenten met een beneden modaal gezinsinkomen (-14), lager opgeleiden (-18) en respondenten in de leeftijd van 35-54 jaar oud (-11). Uit deze opsomming blijkt met

Figuur 1. Tevredenheid over het eigen leven, en optimisme over het land, in diverse groepen – bevolking van 18 jaar en ouder, SCP, 2018.

name dat stemmers op uiterst rechts en niet-stemmers, mensen in de WW/WAO en huisvrouw/huisman, de respondenten zijn die het sterkst vinden dat het met Nederland de verkeerde kant opgaat. En als we de groepen ‘inhoudelijk’ bekijken, dan kunnen we hun houding en mening wel koppelen aan de kenmerken van de gewone man. We moeten daarbij wel rekening houden met overlap tussen de groepen. Zo kan een PVV-stemmer ook een huisvrouw of huisman zijn, en in de WW of WAO zitten. Naarmate de overlap groter is, wordt de groep van de gewone man kleiner. Echter, we moeten er ook rekening mee houden dat er veel mensen zijn die dicht tegen deze kerngroep aanschuren, zoals de mensen die iets minder pessimistisch zijn en zelfs een beetje optimistisch. Met enige flexibiliteit kunnen we hen ook tot de ‘gewone man’ rekenen.

We hebben nu de ‘gewone man’ enigszins nauwkeurig geïdentificeerd. Bovengenoemde mensen voelen zich vaak slachtoffer, misleid en weinig gewaardeerd. Deze groep mensen wordt misbruikt. Zij hebben niet of niet in voldoende mate gereedschappen tot hun beschikking om de complexe werkelijkheid te lijf te gaan. Velen hebben onvoldoende gereedschap – intellectueel, cultureel, financieel en sociaal – om zich een vlotte weg te banen door de jungle van geboden en verboden en mogelijkheden van de huidige maatschappij. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij hun eigen gereedschap maken en gebruiken. En als de gebruikelijke wegen van opvoeding en onderwijs voor hen niet goed bereikbaar zijn, is een alternatieve weg de enige die voor hen bruikbaar is.

Toch hebben we hiermee maar een deel van de bevolking ondergebracht in wat de ‘gewone man’ genoemd kan worden. Want ook hoger opgeleiden die zich financieel onzeker voelen, zoals hoger opgeleide flexwerkers en zzp’ers, kunnen zich slachtoffer of weinig gewaardeerd voelen. Velen hebben niet gekozen voor een flexbaan, maar zijn daar noodgedwongen in beland. Door de onzekere financiële omstandigheden is de kans groot dat zij mentaal niet optimaal functioneren en – evenals lager opgeleiden – informatie niet adequaat verwerken, bepaalde informatie niet tot zich nemen, en andere informatie hoog waarderen, zoals wie de bron van de informatie is. Deze groep mensen heeft wel de geschikte gereedschappen maar niet de mogelijkheden deze goed te gebruiken. Het is als de werknemer die een prima werkende boormachine heeft maar geen keurig gat kan boren, omdat hij te gestrest is.

De omvang van de gewone man in de Nederlandse samenleving is hiermee, schat ik, ongeveer 4 miljoen burgers, inclusief burgers met een migratieachtergrond. Er wordt geschat dat er 2 miljoen laaggeletterden zijn in Nederland, daarnaast zijn er mensen die een grote mate van bestaansonzekerheid ervaren, zoals middelbaar en hoger opgeleide flexwerkers en zzp’ers (1,2 miljoen), mensen in de WW en bijstand (0,5 miljoen). Het is goed voorstelbaar maar niet zeker dat we hierbij ook de partners moeten betrekken. Dan komen we op 5 miljoen mensen. Op een totaal van 13 miljoen kiesgerechtigden (begin 2019) vormen deze aantallen een redelijk omvangrijk deel van het electoraat (aantal flexwerkers en zzp’ers zijn geteld voor de beroepsbevolking van 15 jaar en ouder). De omvang van de categorie van de gewone man is niet precies vast te stellen, maar wel ongeveer te beschrijven.

Elite

Nu de gewone man enigszins gekarakteriseerd is, is het tijd om het begrip ‘elite’ te beschrijven. Een moeilijke opgave. Er lijkt geen sprake te zijn van één elite, maar

van meerdere elites. Zo wordt gesproken van de culturele elite, de economische elite, de bestuurlijke elite, de politieke elite, de intellectuele elite. En wellicht nog meer elites (*Sociaal En Cultureel Rapport*, hoofdstuk 7, 2014). Voormannen van PVV en FVD spreken nogal vaak van de culturele elite in verschillende benamingen, waarbij het woord ‘maffia’ valt, zoals de ‘Hilversumse maffia’ als het over radio en tv gaat. In het algemeen wordt ‘elite’ als volgt omschreven:

Elite (Frans: ‘élite’ uit Latijn ‘eligere’ = uitkiezen) is een kleine groep in een maatschappij, met buitengewone kwalificaties of privileges, waardoor zij op een bepaald vlak de hoogste positie inneemt. Zo kan er sprake zijn van onder meer *politieke*, militaire, economische en culturele *elites* (Wikipedia). Een kleine groep geprivilegieerden dus. De Hart en van Houwelingen (SCP, 2014) omschrijven ‘elite’ als een groep (aan te duiden) die op een gebied domineert of excelleert en daarmee over relatief veel invloed of macht beschikt (SCP, 2014, p. 206). De bevolking vindt dat met name zij die toonaangevend zijn in de economie en de politiek, en mensen van adel, tot de elite worden gerekend. Zij dus met macht: de machtselite. ‘Nederlanders die tot de elite behoren zijn “machtig”, “rijk”, “van adel”, “invloedrijk” en “succesvol”’ (Van Harte en Houwelingen, SCP, p. 215). Door sommige denkers en schrijvers worden positieve eigenschappen toegekend aan de elite: zo beschrijft Plato een bestuursvorm waarin een filosoof-koning een groep geleerden voorziet om de bevolking te besturen. Maar er zijn ook kritische geluiden te horen over de elite: zo zou zij niet luisteren naar de noden en wensen van hen die zij regeren. Volgens Roland Koopman (RTL-journalist) is ‘elite’ een containerbegrip en een frame. Met andere woorden, het is een term die gebruikt wordt door mensen om een hun onaangename toestand aan toe te schrijven. De elite luistert niet naar ons, de elite zorgt goed voor zichzelf, de elite kan doen en laten wat zij wil, de elite krijgt dingen gedaan vanwege haar netwerk. Van Soest zegt in het *AD* van 1 maart 2017 het volgende over ‘elite’. In de verkiezingscampagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 15 Maart 2017 is ‘elite’ het meest gebruikte woord door Wilders, DENK-voorman Kuzu en SP-voorman Roemer. Uit dat onderzoek, uitgevoerd door I&O Research in opdracht van het *AD*, blijkt ook dat 35 procent van de Nederlandse kiezers een tegenstelling ziet tussen elite versus volk (in de termen van dit boek: de gewone man).

Elite heeft voor velen een slechte naam: slechts 6 procent rekent zich tot de elite, terwijl 31 procent zich tot de gewone man rekent. Volgens de onderzoekers rekenen we ons niet gaarne tot de elite in ons egalitaire land. Herman Wijffels – die zeker tot de elite gerekend kan worden, gezien zijn hoge functie in bestuur en financiële wereld – meent dat het wantrouwen tegen de elite met name te maken

heeft met de schandalen rond elitaire bestuurders zoals bankiers en directeuren van woningcorporaties (Van Harte en Houwelingen, SCP, 2014). Onderzoeker Latten van het CBS stelt dat de elite voornamelijk afkomstig is uit de hoger opgeleiden (28 procent), mensen die zich in de globaliserende wereld gemakkelijk red- den. Volgens I&O Research ziet 13 procent van de hoger opgeleiden zichzelf als elite tegen 2 procent van de lager opgeleiden. Zij die zich tot de elite rekenen hebben veel vertrouwen in de politiek, in tegenstelling tot de gewone man, en volgens I&O Research worden de verschillen tussen elite en gewone man steeds pregnanter. Uit onderzoek in Europees verband – de *European Values Study* – uit 2008-2010 en 2017-2018 in Nederland, blijkt dat het vertrouwen van de gewone man in poli- tiek, samenleving en andere mensen in die tien jaar gedaald is. De EVS van 2008 vroeg de respondenten naar vertrouwen in mensen in diverse instituties van de Nederlandse samenleving, zoals vakbondsleiders. Uit de principale-componente- nanalyse bleek dat de instituties in drie componenten gebundeld kunnen worden. De tweede component, die ongeveer 20 procent van de variantie verklaart, kan gezien worden als een waarin mensen in de institutie benadrukt worden, zoals bestuurders van vakbonden. De uitkomsten hiervan kunnen worden vergeleken met het 2017 EVS-onderzoek waarin gevraagd werd naar vertrouwen in mensen. Niet geheel perfect maar een goede proxy (zie ook Appendix 1). Want dan blijkt inderdaad het vertrouwen in elitaire mensen gedaald te zijn.

Dit blijkt ook uit de antwoorden op de vraag of de kloof tussen elite en gewone man gedicht moet worden. 86 procent van de gewone bevolking zegt hier ja tegen, tegen 54 procent van de elite. In het onderzoek van Van Harte en Houwelingen (2014) kijkt de elite toch wat anders tegen de eigen positie aan. De elite vindt dat de tijd voorbij is om eenvoudig haar wil op te leggen, en dat zij rekening moet houden met de consensuscultuur die in Nederland bestaat. Toch constateren de onderzoekers irritatie en weezin bij respondenten aan wie gevraagd wordt hun mening te geven over de elite. Ouderen en lager opgeleiden beoordelen de elite wat negatiever dan andere burgers. Het meest eens met de stelling: ‘De elite heeft vooral oog voor haar eigen belangen’, zijn mannen, huishoudens met laag inkomen en mensen met lage opleiding. In het onderzoek werd ook een toenemende wrevel geconstateerd die de rest van de bevolking ten aanzien van de elite heeft. Verder vindt bijna 70 procent van de respondenten dat door de elite het met Nederland eerder de slechte dan de goed kant opgaat. Op deze vraag waren relatief veel aarzelingen: mensen die het niet weten of ergens in het midden scoorden (SCP, 2014, p. 218).

De afstand tussen elite en gewone man

Tijdens de bijeenkomst van het Economic Forum in Davos in 2019, heeft de rijke en invloedrijke elite zich uitgesproken voor verkleining van de verschillen in rijkdom tussen de elite en de andere burgers, waaronder ook de gewone man gerekend kan worden. Ook beleidsmakers en wereldleiders maken zich zorgen over de toenemende inkomensongelijkheid, want zij signaleren de nadelige effecten van grote inkomensverschillen (Stiglitz, 2013; Wilkinson en Pickett, 2009). Vanuit een economisch oogpunt zijn de indirecte of externe kosten van economische ongelijkheid zo hoog dat men zich kan afvragen waarom de inkomensverschillen nog niet zijn teruggebracht. Om een bepaalde inkomensongelijkheid te realiseren, zullen regeringen de kosten van ‘productie’ moeten incalculeren. Te kleine inkomensverschillen kunnen resulteren in lage economische activiteit, omdat de prikkels voor investeringen te laag zijn voor particulieren (personen, bedrijven, investeerders). Te grote inkomensverschillen kunnen leiden tot overmatige activiteit van een vrij klein aantal partijen, en grote groepen mensen depressief en in wanhoop achterlaten. Economisch beleid moet worden gericht op het vinden van de optimale ratio voor inkomensongelijkheid. Een efficiënt inkomensbeleid moet echter inzicht hebben in de psychologische mechanismen die invloed hebben op de economische activiteit. Met andere woorden, het is niet alleen nodig om de gevolgen van inkomensongelijkheid te bestuderen, maar ook om de psychologische factoren te inventariseren die inkomensongelijkheid doen ontstaan, haar handhaven en ermee parallel lopen.

Inkomensongelijkheid heeft ook veel aandacht gekregen in de sociologische literatuur. Recente publicaties van Piketty (2014), en Acemoglu en Robinson (2012) hebben gewezen op de maatschappelijke oorzaken van inkomensongelijkheid (rijkdom). Piketty toont aan dat ongelijkheid voornamelijk te wijten is aan het economisch gedrag van de rijken om geld te investeren in kapitaal in plaats van in arbeid. Acemoglu en Robinson betogen dat ongelijkheid het gevolg is van het beleid van de elite die de samenleving op een zodanige wijze heeft georganiseerd dat het haar eigen belangen ten goede komt ten koste van de belangen van de grote meerderheid in de samenleving. Het beleid als gevolg van het eigenbelang van de elite heeft de enorme inkomens- en kapitaalsongelijkheid gecreëerd en gehandhaafd, aldus Piketty.

Voor sommige economen lijkt de basis van de ongelijkheid te liggen in de onbeperkte werking van eigenbelang van de rijke en krachtige minderheden van een samenleving, de elites. Zij zijn voornemens om macht te accumuleren (Acemoglu en Robinson, 2012), of rijkdom (Piketty, 2014). Democratische instellingen, zo